

Kielimiehet kirjakielen asialla

■ ANNELI KAUPPINEN

Taru Kolehmainen: *Kielenhuollon juurilla. Suomen kielen ohjailun historiaa.* Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2014.

Suomen kirjakieli on tulos tavoitteellisesta kielenohjailusta. Siihen on tarvittu sanastonkeruuta, tutkimusta, sanakirjoja, kielioppeja, kielioppaita ja kielenhuollon organisaatioita. *Kielenhuollon juurilla* on raportti siitä, miten suomen kirjakielen normistoa on säädelty. Kirjoittaja Taru Kolehmainen on tehnyt pitkän uran Kotuksessa sanakirjojen toimittajana ja kielenhuoltajana.

Pääosan tässä kirjassa Kolehmainen antaa (lainausmerkein varustetuille) ”kielimehille”, jotka ovat Agricolan perustyön jälkeen määritelleet suomen kirjakielen piirteitä. Kirja käsittelee kielenhuollon toimielinten, kielioppaiden ja sanakirjojen toimittajien vaikutusta yksittäisten normien ja suositusten syntyyn lähinnä 1920-luvulta 1970-luvulle. Kolehmainen toteaa kuvaavansa lähinnä oikeinkirjoituksen kehittymistä, ”vaikka kielenhuolto on paljon muutakin”. Kolehmaisen oma ääni kuuluu kirjassa kommentteina ja viittauksina nykytilanteeseen. Hän ei esitä vahvoja kannanottoja eikä laajoja synteesejä, mutta sitäkin kiinnostavampia tietoja kielenhuollon vaiheista ja normien syntyhistoriasta. ”Kielimiesten” miekkailut oikeakielisyyden kentällä ovat paikoin huikeaa luettavaa. Yhteisen normikielen syntytarina antaa aihetta ihmettelyyn ja ihailuun.

Euroopan 1800-luvun kansallishenki synnytti Suomessakin yhtenäisen kirjakielen rakentamisen tarpeen. Kirjoitetun normikielen oikeakielisyyperiaatteet vakiinutettiin 1800-luvun aikana. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuraan perustettiin Kielitieteellinen Osa-kunta. Vuonna 1870 ilmestyneessä Elias Lönnrotin *Suomalais-Ruotsalaisessa sanakirjassa* on noin 200 000 sanaa ruotsinkielisine selityksineen sekä johdatus suomen sanaluokkiin ja taivutusmuotoihin.

Vuosi 1927 oli merkittävä kielenhuollon historiassa, koska silloin perustettiin ensimmäinen varsinainen kielenhuoltoelin, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kielitieteellinen valiokunta, ja aloitettiin *Nykysuomen sanakirjan* toimitustyö. SKS:n kielivaliokunnan keskeiset päätökset koskivat vierassanojen kirjoittamista. Käsiteltiin muun muassa *-tio*-loppuja ja vokaalin pituuksia (*federationsi* > *federalio*). Kielivaliokunta teki myös päätöksen historian tapahtumien kirjoittamisesta pienellä alkukirjaimella, vaikka Knut Cannelin olisi luokitellut jotkin niistä erisnimiksi. Tässä asiassa Kolehmainen olisi ollut jälkimmäisellä kannalla, sillä hänen mukaansa esimerkiksi *talvisodan* piestä alkukirjainta on vaikea perustella kielen- uvoa kysyville.

Sodan jälkeen vuosina 1945–47 toimi uudistettu Kielivaliokunta Lauri Hakulisen ja myöhemmin Matti Sadeniemen johdolla. Aktiivisina jäseninä mukana olivat muun muassa professori Aarni Penttilä ja Tyttönormaalilyseon äidinkielen yliopettaja E. A. Saari- ma. Kielivaliokunta teki päätöksiä muun muassa objektiivisäännöistä,

monikon genetiivin monimuotoisuudesta, sanojen yhteen ja erikseen kirjoittamisesta, pilkkunkäytöstä ja yhdyssanoista. Vuonna 1947 ajankohtaista uudissanasto- olivat myös *jatkosota* ja *asut- ta*. Kolehmainen luonnehtii näitä vuosia kielilautakuntien kultakaudeksi.

Kun nykysuomalainen tarvitsee neuvoa kielipulmaan, hän voi tarttua johonkin kielioppaaseen, soittaa Kielitoimistoon tai tarkistaa asian *Kielitoimiston sanakirjasta* (ver- kossakin). Kielitoimisto syntyi alun perin Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Kielivaliokunnan yhteyteen vuonna 1945, ensin WSOY:n ja Ota- van varoilla. Puhelimitse ja kirjeitse toimiva kielineuvonta saavutti heti suuren suosion. Ensimmäiset kysymykset koskivat sanojen oikeinkirjoitusta (*aloite, hälyttää, iso vai pie- ni alkukirjain?*) ja lauseen objektin muotoa. Oikeinkirjoituskysymyksiä oli silloin huomattavasti nykyistä enemmän, sillä sanakirjoja ja oikeinkirjoitusoppaita ei juuri ollut. E.A. Saarimaan *Kielenopas* ilmestyi vuonna 1949 ja *Nykysuomen Sana- kirja* vuosina 1951–61.

Normien vaihteleva alkuperä

Kielitoimisto ja suomen kielen lautakuntakin ovat suomalaisille nykyisin niin tuttuja instituutioita, että kirjakielen normien uskotaan syntyneen virallisen kielenhuoltotahon päätöksellä. Niin ei kuitenkaan aina ole. Jotkin ohjeet ovat vakiintuneet myös vaivihkaa, omia teitään. Mainio esimerkki siitä on tapaus *alkaa tehdä / al- kaa tekemään*, josta suomen kielen lautakunta teki 31.1.2014 vapautta- van päätöksen: *alkaa tekemään* on kuin onkin kielen järjestelmän mukainen ja siksi sopiva yleiskieleen

(jolla tarkoitetaan kirjoitettua kieltä ja sitä lähellä olevaa virallisuonteista puhuttua kieltä). Siihen asti oli pidetty kiinni normista, josta kukaan ei ollut tehnyt päätöstä. *Alkaa tekemään* -kielto on näet peräisin Setälän ja Saarimaan oppikirjoista. Rakenteesta oli kumminkin tullut eräänlainen kielenhuollon ikoni, jonka perusteella kielen oikeellisuutta on arvioitu. Vuosien mittaan on suomen kielen lautakunnalle tehty useita aloitteita rakenteiden hyväksymisestä. Lautakunnan jäsen, Mynämäen lukion äidinkielen lehtori Anita Julin perusteli kantaansa (2004) sillä, että *alkaa tehdä* -normin opettaminen on työlästä.

Murteissa *ruveta* on ollut yleisempi kuin *alkaa*, ja länsimurteissa *alkaa tekemään* on yleisempi kuin idässä. *Alkaa tehdä* yleistyi vanhassa kirjasuomessa. Nykykielessä molempia *alkaa*-rakenteita käytetään laajalti. Siihen onkin hyvä syy, sillä rakenteilla on myös merkitysero, niin kuin Ilona Herlin on (2012, 2014) osoittanut: *alkaa*-verbillä ilmaistaan usein toiminnan kohdistumista johonkin (-a/-ä) tai siirtymistä tilaan (-maan/-mään).

Tietoisen kehittelyn ja päätöksen tulos sen sijaan oli uudissanan *keho* hyväksyminen vuonna 1948. Idea tuli kielitoimiston hoitajalle Hannes Tepolle lääkäreiltä, jotka tarvitsivat elävän ruumiin nimitystä. Avuksi tuli viron *keha* (elävä ruumis). *Keho*-sanana hyväksymisestä syntyi erimielisyyttä, josta kielitoimiston ja kielilautakunnan kesken. Ongelmia aiheutti eniten se, että pelättiin merkitykseltään laaja-alaisen *ruumis*-sanana supistuvan tarkoittamaan vain kuollutta ruumista. Lääkäreille *keho* kelpasi. Kelpaa nykyisin muillekin, ku-

ten *Kielitoimiston sanakirjan* johdoksista *kehollinen*, *kehonhallinta* ja *kehonkieli* voi päätellä.

Kiinnostavia tarinoita normeista on muitakin. Vuosikymmenien kiistaa on käyty muun muassa mytologisen olennon /omistajan, *haltia/haltija* kirjoitustavasta. Pyrkimys säännön yksinkertaisuuteen ("aina *haltija*") soti pitkään monien kielitajua vastaan. Pitkälliseksi venyi myös keskustelu *-nen/-inen* johtimista (*valkoinen hevonen*) ja *-otta/-oitta*-verbeistä (*kehottaa, sanoittaa*). Toistasataa vuotta on pohdittu vierassanojen ja -nimien suhuäänteiden merkintätapoja. Siinä on jopa ympäri käyty ja yhteen tultu, sillä jo Lönnrot suomen si 1870-luvun sanakirjassaan reippaasti ilman suhumerkintöjä *tussi* (*tush*), *saali* (*schal*), *sakki* (*schacks-pel*). Kolehmaisesta mielestä vierassanojen oikeinkirjoitussäännöt ovat vieläkin kaiken kaikkiaan liian monimutkaiset.

Kansankielisyydestä purismin ihanteeseen

Kansankielisyyden arvostuksesta (ns. kansankielisyyskannasta) kehkeytyi 1900-luvulla pyrkimys puhdaskielisyyteen. Itsenäisen valtion tuli osoittaa olevansa kielitään omavarainen. E. N. Setälä katsoi (1914), että koska muukalaisuudet ovat tulleet meille kirjallista tietä, ne eivät ole kielen luonnollista kehitystä. Hän kuitenkin hyväksyi sellaiset muukalaisuudet, joista on kielelle etua. Tiukimmin puhdaskielisyyden aatetta ja käytäntöä ajoi Suomessa E. A. Saarimaa. Vuonna 1929 hän kirjoitti aikakauslehti *Virttäjään* ihailevasti Saksan oikeakielisysharrastuksesta ja Deutscher Sprachvereinistä, joka valvoi ankarasti kirjoja, sanomalehtiä, ra-

diota ja julkisia laitoksia.

Puhdaskielisyys oli Suomessa ruotsin kielen vaikutusten torjuntaa. Uuslatinan termiin *svetiscismus* perustuva sana *svetisismi* esiintyi *Tietosanakirjassa* vuonna 1917 merkityksessä "ruotsin kielen vaikutus muuhun kieleen mm. suomeen". Saarimaan sanastossa *svetisimejä* olivat kartettavimmat ilmaukset ja lievemmat puolestaan *ruotsinvoittoisia*. Parasta oli kuunnella suomalaista kielikorvaa. Saarimaan kielioppaat *Hyvää ja huonoa suomea* (1930) ja *Kielenopas* (1947, 7. painos 1967) ovat vaikuttaneet hämmästyttävän laajalti suomalaisten kielikäsitteisiin. Professori Lauri Kettunen ei Saarimaan jyrkkyyttä kaikessa niellyt vaan totesi oppaassaan *Hyvää, vapaata suomea* (1949), että kielenkäyttäjät joutuu svetisimejä varoessaan olemaan alituisessa pelossa.

Svetisismien lista on Saarimaalla pitkä. Kolehmainen toteaa, että nykyisinkin *rikas-* ja *köyhä-*loppuisia yhdysadjektiiveja pidetään kartettavina, mutta hyväksyttäviä ovat *riskialtis*, *lapsiystävällinen*, *kustannustehokas*. Taistelu "svetisististä" epäsuoraa sanajärjestyksestä vastaan on perustunut sitkeään luuloon, että suomen kielen sanajärjestyksen pitää aina olla suora – todellisuudessa se on joustava. Kolehmainen pohtii Saarimaan svetisismien nykykohtaloa: monet niistä ovat kadonneet, osa on hyväksytty (*laulaa levyille, tehdä huolella*) ja osa on siirtynyt *Nyky-suomen sanakirjaan*. Vierasoittoisiksi nykyinenkin *Kielitoimiston* [verkko]sanakirja mainitsee esimerkiksi ilmaukset *kantaa asetta*, "paremmin": *olla aseistautunut* [Miksi? Niillähän on merkitysero] ja *kantaa surupukua*, "paremmin": *pitää/käyttää su-*

rupukua [tyyliero!].

Kolehmaisena kirjoittajanaani muuttuu sävyiltään tuskastuneeksi, kun hän ihmettelee, miten sitkeässä ovat käsitykset joidenkin normien ehdottomuudesta, kuten svetisismiksi nimetyn *tulla*-futuurin torjunta. Ohje on kyllä lähtenyt käsistä, sillä Saarimaa itse painotti: „...suomessa ei ole varsinaista futuuria, mutta tarpeen tullen saatetaan vieraan kielen futuurin vastineena käyttää kahtakin lausetapaa, *tulen tekemään* tai *olen tekävä*.”

Kolehmainen mainitsee, että svetisismien karttaminen ”ei enää ole kielenhuollon keskeisiä periaatteita”. Kysynpä, onko se nykyi- kaan kuuluva periaate ollenkaan. Eihän ruotsi ole suomen kieltä aikoihin uhannut. Jotkin svetisismien torjunnasta henkiin jääneet ilmaukset ovat jopa kielenkäytön resursseja, kuten juhlanan sävyinen *kantaa surupukua* ja tuttavalliseksi verkkokielen ilmaukseksi aset- tunut *tykkääminen*, jota uusimmas- sa sanakirjassa ei vieraaksi enää lei- matakaan.

Sanastouudistusten yhteydes- sä Kolehmainen toteaa, että puh- daskielisyydellä on ollut hyvätkin puolensa. Totta kai. Lauri Hakuli- nen keksi *muovin* ja *tutkan*, E. A. Saarimaa *mainoksen*, Aarni Pent- tilä *alen*, Hannes Teppo *juontajan*, *yhyyteen* ja *kytkykaupan*.

Kielioppia ja oikeakielisyttä

Kielenhuollon juurilla ilmes- tyi sopivasti Emil Nestor Setälän 150-vuotisjuhluvuodeksi. Vuon- na 1880 julkaistiin Setälän *Suomen kielen lauseoppi* (jonka esiku- vaksi mainitaan A. W. Jahnssonin *Finska Språkets Satslära*) ja vuon- na 1898 Setälän *Suomen kielioppi*. Koulukäyttöön tarkoitettuja pai-

noksia Setälän kieliopista on tehty 1970-luvulle asti. Professori Auli Hakulinen huomautti Setälän juh- laseminaarissa, että kielioppiin li- sättyjä oikeinkirjoitussääntöjä pi- detään yksipuolisesti ”kieliopin osaamisena”. Tietosanakirja-arti- kelissaan vuonna 1914 Setälä pitää oikeakielisyyden parhaana peri- aatteena tarkoituksenmukaisuutta. Hänen mukaansa kieli on hyvää, jos se on tarkoitukseensa sopivaa, sel- laista jonka kuulija nopeimmin kä- sittää ja puhuja helpoimmin tuot- taan. Kiireisellä professorilla ei to- dennäköisesti ollut mahdollisuutta pedagogisen kieliopin kehittelyyn, vaikka hän sellaista Kielioppikomi- tean jäsenenä vuonna 1914 hah- motteli.

Suomen kielen pilkkusäännöt perustuvat E. A. Saarimaan vuon- na 1945 kielivaliokunnassa pitä- mään alustukseen ja siirtyivät myös hänen *Kielioppaaseensa*. Kieliopil- lis-looginen pilkkukäyttö on tullut meille ruotsista ja saksasta. Mut- ta itse asiassa Saarimaa antaa til- laa myös puherytmiä noudattaval- le taukopilkutukselle. Kolehmai- nen päättelee, että Saarimaan ohjei- ta on alettu noudattaa tiukemmin kuin hän on tarkoittanut. Tätäkin.

Kielenhuollon historiassa usein mainittu periaate on ohjeiden sel- keys ja yksiselitteisyys. Toisaalta on tähdennetty aidon ilmeikkyyden merkitystä. Kieli on elävä ja tilan- teisesti joustava järjestelmä. Ko- lehmaisena kirjan perusteella näyt- tää siltä, että jotkin sovellettaviksi tarkoitettut suositukset ovat muut- tuneet lakiin verrattaviksi sään- nöiksi. Normien väljennyksistä syntyvä huolipuhe – ”onko millään enää väliä?” – osoittaa, että kou- lussa opitut normikielen ohjeet ote- taan usein kategorisesti ja muiste-

taan sellaisina koko elämänajan. Ehkä se johtuu siitä, että ne ovat liit- tyneet konkreettiseen tekemiseen: kirjoittamiseen (ja ennen vanhaan myös puhumiseen). Vaikka sel- keä nyrkkisääntö on joskus toimi- va pedagoginen keino lapsia ope- tettaessa, kirjoittajan on hyvä jos- sain vaiheessa oppia luottamaan myös omaan kielikorvaansa ja har- kintaansa.

Uudet periaatteet

Kielenhuollon juurilla tarjoaa huo- lallisesti dokumentoituja tietoja. Se on kielenhuollon historian run- saudensarvi, josta lukija saa mon- nenlaista pohdittavaa. Teoksen spiraalirakenteessa on hyvät puo- lensa, mutta se on tuottanut tur- haakin toistoa. Vuoden 1928 kieli- lautakunnasta mainitaan kolmesti, että se ei aloittaessaan pohtinut toi- mintansa suuntaviivoja (s. 79, 92, 184). Tiivistäminen olisi tehnyt hyvää. Toimiva hakusanaluettelo ja koosteet parantavat asiaa. Kie- lenohjailun periaatteita käsitelles- sään Kolehmainen kiertää spiraal- lin 2000-luvulle. Nykyiseen kielen- käytön moninaisuuteen hän viittaa yleisesti.

Kolehmainen kertoo kirjassa kokemuksiaan hankalasti muistet- tavista säännöistä ja normeista, joi- ta kielenhuoltajan on vaikea perus- tella. Nämä kokemuksesta kumpu- avat havainnot ovat kiinnostavia. Ehkä ne samalla kertovat kirjakie- len murtumakohdista – normeis- ta, jotka voivat olla ristiriidassa kielitajun kanssa. Laajemmin voi- si pohtia, mitä on seurannut siitä, että kansalliskirjailijamme Aleksis Kivi ja Juhani Aho altistuivat ko- tiympäristössään ruotsin kielelle ja kirjallisesti muillekin vieraille kie- lelle. Ahlqvist yritti parhaansa Ale-

sis Kiven suhteen, mutta ei onneksi tuhonnut hänen kieltään. Monet esimerkit osoittavat, että monikielinen ja -kulttuurinen ympäristö on omakielisenkin kirjallisuuden hyvä kasvualusta.

1900-luvun loppupuolelta lähtien kielenhuoltajat ovat siirtyneet periaatteissaan lähemmäs kielenkäytön vaihtelun tunnustamista. Kielitoimiston johtaja Matti Sadeniemi totesi (1952), että kielivirhe on suhteellinen käsite. Päivi Rintala tähdensi (1980-luvulla), että normeja on tarvittu nimenomaan kirjoitetun kielen erityistarpeita varten. Uusimmille kielenhuollon periaatteille on ominaista kielen moninaisuuden ja eri kielimuotojen ja tekstilajien vaatimusten huomioinnin ottaminen. Merkittävä on myös suomen kielen lautakunnan puheenjohtajan (2000–09) Harri Mantilan periaate: suomen kieli on joustava ja elävä kansalliskieli, joka voi ottaa vastaan vaikutteita muista kielistä.

Tuoreimmissa kielenhuollon toimissa kielenkäyttäjät on yhä selvemmin keskiössä. Kun eri alojen ammattilaiset työskentelevät itse tekstinsä, heille on tärkeää saada asiansa hoidetuksi korrektilla tavalla. Kieli on osa ammattitaitoa. Tiivistäen voi kielenhuollon vaiheista havaita, että on edetty kansallisen identiteetin ja statuksen tukemisesta yksilön (ja yhteisöjen) identiteetin ja statuksen tukemiseen.

Kirjallisuus

Herlin, Ilona 2014. Mitä oikeastaan on alkaminen? *Kielikello* 1/2014.

**Kirjoittaja on kielikasvatuksen emerita-
professori ja suomen kielen dosentti.**